

En snarvei til sannheten?

Bruk av løgndetektor i strafferettspleien*

Av professor, dr. jur. ANDERS BRATHOLM

Diskusjonen om kriminalitetsbekjempelsen har hittil gitt liten grunn til optimisme. Det er neppe delte meninger blant sakkyn-dige om at det i beste fall vil være en meget langsiktig oppgave å finne fram til effektive kriminalitetsforebyggende forholdsregler. Det er neppe heller delte meninger om at det kreves et vidt regi-ster av tiltak skal man kunne demme opp for den stigende ung- domskriminalitet.

Hittil har de strafferettslige reaksjonene sterkt dominert diskusjonen om kriminalitetsbekjempelsen. Det har f. eks. vært et hovedspørsmål hvor langt man skal gå i å skjerpe straffene. Denne diskusjon har hatt en tendens til å overskygge et aksep- tert viktig forhold: At det ikke bare er straffens *størrelse* som virker forebyggende, men like meget dens *visshet*. Ut fra et slikt syn skulle alle tiltak som kan øke oppklaringsprosenten ha posi- tiv betydning for kriminalitetsbekjempelsen. Vår politistatistikk viser at bare et mindretall av de anmeldte straffbare handlinger oppklares.¹⁾ Til dette kommer at mange forbrytelser ikke an- meldes i det hele tatt. En rekke utenlandske undersøkelser og et par norske utført ved Institutt for kriminologi og strafferett un- der ledelse av Johs. Andenæs, viser at den uoppdagede kriminali- tet er meget høy på de fleste områder — antagelig vesentlig høye- re enn de fleste ville gjette på.²⁾

Det er på denne kriminalpolitiske bakgrunn vi må vurdere løgndektoren og visse lignende etterforskningsmidler, så som hypnose og narkoanalyse el. lign., populært kalt „sannhets- serum“.³⁾

Felles for disse avhørsmetoder er at de gir muligheter for å komme fram til sannheten uten hensyn til siktedes vilje til å gi en sannferdig forklaring.

*) Artikkelen er en noe omarbeidet utgave av min avhandling, *The Right to Lie* i *Legal Essays*, Festskrift til Frede Castberg (Oslo 1963).

1) Oppklaringsprosenten for alle etterforskede forbrytelser under ett var i 1963 37, se *Kriminalstatistikk 1963*, hefte I s. 29.

2) Se *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1960* s. 97 flg. Resultatene av en helt ny undersøkelse av kriminaliteten hos ustraffede, som bygger på intervju med ca. 4000 rekrutter, er enda ikke offentliggjort. Undersøkelsen viser imidlertid en noe høyere ukjent kriminalitet enn den første undersøkelse, som bygger på intervju med studenter.

3) En redegjørelse for de forskjellige metoder gir *V. Fellenius*, *Mo- derna experimentella hjälpmedel för utredning av brott i Brotts- beivrande* (under redaksjon av Maths Heuman og Bengt Lassen, Sth. 1952) s. 318—349.

Ved narckoanalyse og lignende biokjemiske midler oppnås dette ved å nedsette siktedes bevissthet ved bedøvelse. Løgn-detektoren griper ikke inn i siktedes bevissthetliv på denne måte, og bl. a. av den grunn synes metoden mindre betenkelig enn de biokjemiske, samtidig som påliteligheten antagelig er større.

Jeg skal her drøfte bruken av løgn-detektoren i straffeprosessen. En slik drøftelse gjør det nødvendig å se på løgn-detektorens pålitelighet som etterforskningsmiddel. Dette krever først noen ord om løgn-detektorens konstruksjon og virkemåte.

Løgn-detektoren registrerer strengt tatt ikke løgner, men bare visse fysiologiske forhold, og apparatets offisielle betegnelse er polygraf. Betegnelsen løgn-detektor har imidlertid fått hevd, og vil bli brukt her.

Løgn-detektoren er basert på det prinsipp at et menneske reagerer annerledes når det lyver enn når det snakker sant. De fleste av oss er fortrolig med enkelte av disse reaksjonene. For så vidt kan vi selv undertiden fungere som løgnoppdagere. Men vi må holde oss til de ytre reaksjoner, som med større eller mindre hell kan skjules og som for øvrig også lett kan feiltolkes. Skal f. eks. rødme oppfattes som skyld eller som en reaksjon på at vedkommende føler seg pinlig berørt ved å være mistenkt?

Løgn-detektoren registrerer i første rekke reaksjoner som *ikke* — eller bare vanskelig — kan iakttas. Det er blodtrykk, åndedrett og den såkalte psykogalvaniske refleks. Med dette forstår vi den elektriske motstand i huden. Erfaringen viser nemlig at en følelsesmessig opphisselse er ledsaget av en redusert motstand i huden mot elektriske impulser.

Videre registrerer detektoren også frivillige eller ufrivillige muskelbevegelser under prøven. Uten en slik registrering ville den som testes ha visse muligheter for å villede testeren ved å foreta forskjellige usynlige muskelstramninger. Slike forsøk er gjerne et indisium på skyld, og en påpekning av dette forhold resulterer undertiden i tilståelse.

Målingsinstrumentene festes til forsøkspersonens ene arm, hånd, ben og dessuten til brystet, mens han sitter i en spesiallaget stol. Den minner for øvrig om den elektriske stol, og kan nok i land med dødsstraff gi ubehagelige assosiasjoner. Ellers medfører ikke testen ulemper av betydning. Avhøring ved løgn-detektor anses derfor ikke i USA som „tredje grads“ forhør, som er forbudt.

Som regel er det bare spørsmål som kan besvares med ja eller nei som stilles, fordi mer utførlige svar kompliserer tolkningen.

Å anvende testen og tolke resultatene krever lang praksis under kyndig veiledning og inngående kjennskap til hvordan apparatet er laget og virker. Den amerikanske forening av løgn-detektor-testere (Academy for Scientific Interrogation) har utarbeidet

nærmere regler om de vilkår som må være oppfylt for at man skal kunne godkjennes som sakkyndig på området.⁴⁾ Dette forhindrer imidlertid ikke at mange med tvilsom kompetanse gjør bruk av løgndetektoren.

Om testens effektivitet og pålitelighet finnes endel statistiske opplysninger i den ledende amerikanske lærebok på området, „Lie Detection and Criminal Interrogation“ (1953).^{4a)} Forfattere er *Fred E. Inbau* og *John E. Reid*.

Den statistiske undersøkelse omfatter personer som p. g. a. mistanke om en straffbar handling har vært testet i en 5-årsperiode ved det institutt som Reid nå leder. Undersøkelsen omfatter i alt 4280 personer. Av disse ble 64,5 pst. antatt å være uskyldig, 31,1 pst. skyldig. I de øvrige 4,4 pst. kunne det ikke sies noe bestemt om skyldspørsmålet (s. 111).

I en eldre utgave av boken (1948) ble de ubestemte tilfelle oppgitt til 15—20 pst. Når dette tall nå er redusert til under 5, forklares det med en forbedret undersøkelsesteknikk, som det for øvrig gjøres rede for i boken (s. 112).

I ca. 20 pst. av de vel 4000 tilfelle som statistikken omfatter, har det vært mulig for forfatterne å få verifisert resultatene. Det viste seg da at man bare hadde tatt feil i tre tilfelle, og i samtlige av disse hadde man oppgitt en skyldig person som uskyldig. Det motsatte, at uskyldige ble utpekt som skyldige, hadde altså ikke forekommet.

Hvis man setter antall feil i forhold til antall verifiserte saker, får man en feilprosent på 0,4 —utvilsomt et meget smukt resultat. Men de opplysninger som ligger til grunn for statistikken er meget sparsomme, og dette sammen med enkelte andre omstendigheter gjør at statistikken på langt nær fyller vitenskapelige krav, og den bør neppe tillegges stor vekt.

Forfatterne beskriver inngående testteknikken, hvordan man skal tolke resultatene og hvilke feilkilder man særlig skal være oppmerksom på. I den forbindelse gjør de rede for hvilke personlighetstyper som testen egner seg minst for og som derfor lettest kommer blant de knapt 5 pst. ubestemte tilfelle, hvor altså ingen sikker diagnose kan stilles. Det er i første rekke åndssvake personer og visse grupper psykopater som kommer i denne kategori (s. 75—79). Man skal merke seg at en uskyldig persons frykt for at løgndetektoren skal utpeke ham som skyldig, visstnok ikke fører til feil diagnose.

Forfatterne fremhever at for å oppnå en så høy svarprosent som 95, kreves det både at den som leder testen er kompetent og

⁴⁾ Se *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, vol. 47, 1956/57 s. 134.

^{4a)} Det foreligger en revidert utgave, *Criminal Interrogation and Confessions* (1962).

at forholdene under selve testen er gode; det må således herske ro og forsøkspersonen må være uthvilt (s. 102). Dette motvirker da den undertiden ulovlige bruk av tredjegrads forhør, som gjør mistenkte uskikket for en løgndetektortest.

Når det gjelder mulighetene for å få et positivt svar, må det sondres mellom såkalte forkledte og uforkledte spørsmål. De forkledte angår sider av den straffbare handling som bare politiet og gjerningsmannen forutsettes å kjenne til. Man kan f. eks. tenke seg at offeret ble myrdet med en øks og at 5800 Dollar ble tatt. I slike tilfelle vil nesten alltid løgndektoren gi markerte utslag hos gjerningsmannen når disse opplysningene flettes inn i en rekke spørsmål, hvorav de fleste er irrelevante. Forhørslederen nevner f. eks. en rekke forskjellige drapsvåpen (derunder øks) og en rekke tall (derunder 5800). Det er vanskeligere å komme fram til en sikker diagnose når spørsmålene er uforkledt, f. eks. går direkte ut på om forsøkspersonen har drept NN med øks og tatt 5800 Dollar.

Så litt om anvendelsen av løgndektoren i USA.

Så vidt jeg vet foreligger det ikke opplysninger om i hvilken utstrekning dektoren i dag er i bruk i USA, men det er på det rene at den anvendes i en ganske stor utstrekning. Et par tusen apparater skal være i bruk i landet.

For det første er dektoren tatt i bruk ved mange politikamre. Dessuten har den en ganske vid privat anvendelse. Det er ikke uvanlig at arbeidsgivere kontrollerer særlig betrodd personale med regelmessige mellomrom. En kasserer må f. eks. hver tredje måned svare på spørsmål om han har underslått siden sist, eller en ansatt i en butikk om han har tatt varer ulovlig med hjem. Slike undersøkelser avslører ofte en forbløffende grad av uærlighet. En bank i Midtvesten oppnådde på grunnlag av testen å få 80 % av de ansatte til å tilstå tyveri av gjennomsnittlig 2 Dollar uken hver. Direktøren for et supermarked oppdaget at 90 % av de ansatte tok hjem for 1—2 Dollar eller mer i penger eller varer hver uke. Verdien av dette utgjorde over 1½ million Dollar om året. Ny testing etter 6 måneder viste stor fremgang — bare 3 % foregikk seg på denne måte nå.^{5a)}

Anvendelsen av løgndektoren er stort sett ikke lovregulert i USA, men spørsmålet om lovligheten har meldt seg i forskjellige forbindelser. For noen år siden truet en amerikansk senator med å fremme et lovforslag om forbud mot bruk av løgndetektor overfor funksjonærer ved forsvarsdepartementet, dersom man ikke opphørte med å anvende testen. Dette førte til at departementet

⁵⁾ Jfr. *Benjamin Burack*. A Critical Analysis of the Theory, Method and Limitations of the "Lie-Detector", *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, vol. 46, 1955/56 s. 421.

^{5a)} *Business Week*, June 18, 1960 s. 105.

sluttet med å kontrollere de ansattes pålitelighet på denne måte.⁶⁾ I Staten Massachusetts er det forbudt for arbeidsgivere å stille som vilkår for ansettelse at søkere underkaster seg testen. Men en rettsavgjørelse i California går ut på at politifolk som ikke vil underkaste seg testen kan avskjediges.

Et viktig spørsmål er om resultatet av en løgndetektorprøve kan legges frem for domstolene, f. eks. i en farskapsak eller i en straffesak. En lang rekke amerikanske rettsavgjørelser går ut på at resultatene *ikke* kan aksepteres som bevis for retten.

Den første kjennelse av en overordnet rett i dette spørsmål ble avsagt i 1923 av en federal domstol. Retten avviste testresultatene med den begrunnelse at de enda ikke hadde nådd en tilstrekkelig grad av pålitelighet og vitenskapelig anerkjennelse.⁷⁾

I en sak fra 1940-årene avviste en overordnet domstol i Nebraska testresultatene med den begrunnelse at de ikke kunne gi grunnlag for krysseksaminasjon. Riktignok kunne den som hadde ledet testen krysseksamineres med hensyn til kvalifikasjoner og fremgangsmåte under prøven, men selve løgndetektoren — altså maskinen — lot seg ikke spørre. Det ble også anført at testen enda ikke hadde nådd den tilstrekkelige grad av vitenskapelig anerkjennelse og at det dessuten var vanskelig for en uskolert jury å vurdere resultatene.

En dissenterende dommer fant at tiden nå var inne til å godta resultatene av prøven som bevis. Han uttalte at rettens uvilje mot å akseptere resultatene ville gå ut over evnen til å avsi en riktig dom.⁸⁾

Inbau og Reid drøfter om tiden nå er inne til å godta løgndetektor-resultatene som bevis, men konkluderer med at det er for tidlig. Dette begrunnes med at selv om løgndetektoren har nådd en meget høy grad av pålitelighet når den brukes av kvalifiserte undersøkere, er testen enda ikke standardisert med henblikk på fremgangsmåte, undersøkernes kvalifikasjoner og det tekniske utstyr. Siden dette ble skrevet er imidlertid den tidligere nevnte „Academy for Scientific Interrogation“ blitt stiftet, og denne organisasjon godtar bare medlemmer som fyller strenge faglige krav.⁹⁾

Men om Inbau og Reid ikke vil godta resultatene av en løgndetektortest som bevis, er de villig til å gjøre unntak i tilfelle hvor partene i en straffesak er enig om å gjøre bruk av løgndetektor og om *hvem* som skal foreta undersøkelsen. Når slikt forhåndssamtykke foreligger, mener forfatterne at betenkelighetene ved å gjøre bruk av resultatene er små, forutsatt at det ikke foreligger

⁶⁾ Se *Burack* l.c. s. 422—423.

⁷⁾ *Frye v. United States* 293 Fed. 1013 (D.C. 1923).

⁸⁾ 151 Nebr. 368, 37 N.W. (2d) 593 (1949).

⁹⁾ Se *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 1956/57, vol. 47 s. 134.

spesielle omstendigheter som taler for å utelukke beviset (s. 134).

Løgndektoren anvendes under etterforskningen også i andre land, bl. a. i Japan og i noen kantoner i Sveitz. Prøven er imidlertid forbudt i de fleste av kantonene. Så vidt jeg vet, kan ikke resultatene av en løgndektortest legges fram for retten i noe land. Spørsmålet ble satt på spissen i Vest-Tyskland for noen år siden da en person ble dømt for underslag på grunnlag av bl. a. utfallet av en løgndektortest som han frivillig hadde gått med på. Dommen ble imidlertid opphevet av Bundesgerichtshof med den begrunnelse at „grunnleggende tyske strafferettsprinsipper utelukker prøven fordi den krenker siktedes frihet til å treffe en beslutning og handle i samsvar med egen vilje“.¹⁰⁾ Bruken av løgndektor var i strid med en bestemmelse i den vest-tyske straffeprosesslov (§ 136a) som uttrykkelig forbyr anvendelse av hypnose, narkoanalyse og lignende midler som kan innvirke på siktedes erindrings- eller vurderingsevne. Det ble antatt at denne formulering også rammer løgndektoren.¹¹⁾

I de nordiske land er visst løgndektoren ikke tatt i bruk hverken av politiet eller andre, når man ser bort fra anvendelse i vitenskapelig øyemed. Derimot har beslektede etterforskningsmidler vært brukt i noen utstrekning.

I Sverige har man noen ganger brukt narkoanalyse overfor en siktet som har samtykket, med det formål å få oppklart skyldspørsmålet. Spørsmålet om tillateligheten av dette er inngående drøftet av den tidligere svenske riksadvokat, nåværende hovrättspresident, *Maths Heuman*, i en artikkel i Svensk Juristidning (1955 s. 225—244). Heuman stiller seg her meget avvisende til bruk av narkoanalyse for å få oppklart skyldspørsmålet, men hevder at prøven bør kunne få en begrenset anvendelse i forbindelse med personlighetsvurderingen ved rettspsykiatrisk observasjon (s. 237—43).

I Danmark har justisdepartementet bestemt at narkoanalyse i straffesaker bare kan brukes med departementets samtykke. Spørsmålet om bruk av løgndektor er ikke berørt.¹²⁾

Hos oss har vi ikke noen uttrykkelige bestemmelser hverken om narkoanalyse, løgndektor eller lignende etterforskningsmidler.¹³⁾

¹⁰⁾ Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen, 5, s. 333.

¹¹⁾ L.c. s. 333. Se også *Clemens*, Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1961/62, vol. 52 s. 60.

¹²⁾ En dansk komité har drøftet bl. a. anvendelse av narkoanalyse under etterforskningen, se Betænkning om de retspsykiatriske undersøgelser i straffesager, Betænkning nr. 149, Kbh. 1956 s. 104—113.

¹³⁾ Se *Langfeldt*, Rettspsykiatri for jurister og leger, 2. utg. 1959, s. 60—67. Forfatteren stiller seg avvisende til bruk av narkoanalyse under etterforskningen. Se også *Bratholm*, Pågripelse og varetektsfengsel, 1957, s. 258.

Vi skal se på hvordan spørsmålet om anvendelse av løgndetektor stiller seg etter norsk rett.

Anvendelse kan tenkes både i sivile saker og i straffesaker, men jeg skal utelukkende holde meg til straffesaker og innen denne kategori til spørsmålet om testing av *siktede*. Spørsmålet om testing av fornærmede og vitner tas altså ikke opp.

En undersøkelse av siktede med løgndetektor er rettslig sett *gransking* av person. Som kjent har siktede en viss plikt til å finne seg i gransking. Omfanget av plikten er drøftet av bl. a. *Knut Sveri*. I forbindelse med omtalen av hypnose, narkoanalyse og løgndetektor under etterforskningen, skriver Sveri at „for norsk retts vedkommende skulle reglene være klare nok: Man har ingen adgang til å nytte disse metoder uten siktedes samtykke. Men det må selvsagt være adgang til å nytte resultatene som bevis, dersom den siktede har samtykket i å underkaste seg testene“.¹⁴⁾

Sveri gir ingen nærmere begrunnelse for det syn at siktede ikke kan tvinges til å underkaste seg de prøver som det her er tale om, men sett i sammenheng med avhandlingen for øvrig, må det antas at løsningen utledes av det straffeprosessrettslige grunnprinsipp at ingen har plikt til å vitne mot seg selv. Siktede kan altså holde seg helt taus under en gransking uten å risikere straff. Man kan følgelig heller ikke tvinge siktede til å være med på en løgndetektortest, fordi denne normalt nettopp forutsetter at han medvirker, — at han svarer ja eller nei på de spørsmål som stilles ham.

Så langt er saken klar etter gjeldende rett. Mer tvilsomt er det om det er adgang til *med siktedes samtykke* å teste ham og eventuelt bruke resultatene i saken mot ham. Iallfall er det ganske viktige grunner som taler mot en slik løsning. Først og fremst er det den innvending at hvis det skulle være adgang til å gjennomføre testen på frivillig grunnlag, ville de siktede som motsetter seg testen komme i en meget vanskelig situasjon. De ville lett føle seg tvunget til å medvirke, ellers ville mistanken mot dem bli vesentlig styrket. En regel om at siktede frivillig kunne gå med på prøven, ville derfor gjøre et forbud mot tvangsmessig prøve nokså illusorisk.

Nå kan det hevdes at dette ikke er noe avgjørende argument. Også på mange andre områder kan siktede underkastes forskjellige former for gransking når han samtykker, mens undersøkelsen ville ha vært ulovlig, dersom den ble gjennomført med tvang (se f. eks. kjennelse i Rt. 1936 s. 204).

Nevnes må også at regelen om at siktede kan nekte å uttale seg i saken ikke er til hinder for at han *frivillig* forklarer seg. Det

¹⁴⁾ Rår en siktet over sitt legeme?, „Jussens Venner“, Serie N, nr. 6 s. 147—156 (stensilert).

gjør jo som kjent nesten alle siktede. Man kan derfor spørre om hvorfor en lignende frivillig medvirkning ikke kan godtas når det gjelder en løgndekteorprøve, selv om konsekvensene skulle bli at mange motstrebende samtykker i prøven.

Spørsmålet er tvilsomt, men jeg tror at de beste grunner taler for *ikke* å godta en frivillig medvirkning. Det gjelder her en etterforskningsmetode som avviker så vesentlig fra dem som ellers er i bruk, og som det dessuten knytter seg så mange betenkeligheter til, at den ikke bør kunne anvendes uten positiv lovhjemmel.¹⁵⁾

Nå kan det tenkes at siktede på eget initiativ lar seg teste uten at politi eller påtalemyndighet har medvirket. Dette har forekommet i Sverige med narkoanalyse (Heuman l. c. s. 236—37). Der- som siktede legger resultatene frem for retten, kan de neppe avvises, medmindre retten skulle komme til at beviset ikke vedrører saken, jfr. strpl. § 331 annet ledd. Dette innebærer at bare bevis som antas å være rettslig irrelevant kan avvises¹⁶⁾ — en karakteristikk som ikke passer på bevis som angår tiltaltes troverdighet i tilfelle hvor han nekter seg skyldig.¹⁷⁾

Mens løgndekteorens stilling etter gjeldende norsk rett ikke volder så store problemer, kan det være vanskeligere å avgjøre hvordan man skal stille seg til saken de lege ferenda.

Spørsmålet om løgndekteoren bør kunne brukes under etterforskningen kan ikke sees isolert fra spørsmålet om testens pålitelighet.¹⁸⁾ Den effektivitetsstatistikk som Inbau og Reid har lagt frem tyder på at løgndekteoren er bedre egnet til å oppklare en stor del av straffesakene enn de fleste andre etterforskningsmidler. Men som nevnt er statistikken beheftet med visse mangler, og det er behov for mer grundige undersøkelser før man kan felle noen endelig dom over løgndekteorens pålitelighetsgrad i dag. Det er imidlertid grunn til å tro at apparatet etter hvert vil bli perfektjonert på samme måte som de fleste andre testmetoder er blitt det med tiden.

Den følgende drøftelse bygger på forutsetningen om at testen har en meget høy grad av pålitelighet, samtidig som det forutset-

¹⁵⁾ I sin artikkel om bruk av narkoanalyse under etterforskningen kommer Heuman til samme resultat for dette avhørsmiddels vedkommende, SvJT 1955, s. 231.

¹⁶⁾ Se Andenæs, Straffeprosessen i første instans s. 317—318.

¹⁷⁾ Det må antas at visse former for *ulovlig* erhvervede bevis må kunne utelukkes uten positiv lovhjemmel, se Bratholm, Den straffeprosessuelle betydning av at et bevis er skaffet til veie på ulovlig måte, Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1959 s. 109 flg.

¹⁸⁾ Jfr. Hurwitz, Respekt for mennesket, Kbh. 1951 s. 200: „Skulle man — hvad der ikke er sandsynligt — nå frem til en metode, der med høj grad af pålidelighed var i stand til at fremkalde sandfærdige forklaringer eller afsløre løgn også mod observandens vilje, tror jeg ikke, det ville være rigtigt eller muligt at betinge en sådan metodes anvendelse i strafferetsplejen af vedkommendes samtykke“.

tes — i samsvar med det som Inbau og Reid hevder ved flere anledninger (se f. eks. s. 112 og s. 78—79) — at det praktisk talt ikke hender at en uskyldig blir utpekt som skyldig. Ved å legge disse forutsetninger til grunn kan vi få en mest mulig prinsipiell drøftelse av de problemer som testen reiser.

Hovedargumentet for å pålegge siktede å underkaste seg en løgndetektortest er den betydning dette vil ha for oppklaringen av saken. I de tilfelle hvor flere personer mistenkes for en straffbar handling, vil politiet ved bruk av løgndetektor normalt lett kunne utelukke de uskyldige. Hvis det bare er en enkelt siktet, vil i regelen hans skyld eller mangel på skyld raskt kunne bringes på det rene. Erfaringen viser at ofte vil utfallet av prøven resultere i tilståelse, og dermed vil saken normalt være oppklart (Inbau og Reid s. 113). I mange andre saker vil utfallet av testen sammen med andre beviser eller indisier være avgjørende for bedømmelsen av skylden, forutsatt da at testen er så pålitelig som det her regnes med.

Hvis løgndektoren tas i bruk, vil derfor politiets hovedoppgave ofte være å finne fram til den krets som gjerningsmannen tilhører. Lykkes det, vil som regel saken være oppklart. Man kan spørre om hvor langt politiet eventuelt bør kunne gå i rutinemessig anvendelse av løgndetektor overfor mistenkte. Det kan hevdes at politiet iallfall bør kunne anvende prøven i samme utstrekning som det nå kan tas fingeravtrykk. I særlig viktige tilfelle bør kretsen kunne utvides, f. eks. etter rettens kjennelse. I USA har det forekommet at flere hundre er blitt testet med løgndetektor i forbindelse med en særlig alvorlig forbrytelse.¹⁹⁾ Men det er en forutsetning i USA for at politiet kan anvende testen at vedkommende samtykker. — Nå kunne man selvsagt gjøre det til en plikt for en siktet å medvirke. Likevel kunne man risikere at han nektet. Noe egentlig tvangsmiddel finnes ikke, siden prøven ikke kan gjennomføres uten siktedes medvirkning. Men man kunne redusere tallet på nektete sterkt ved å bestemme på samme måte som ved nektelse av å avgi forklaring for retten i dag, at nektelsen kan bli oppfattet som en omstendighet som taler mot vedkommende (strpl. § 260).

Den følgende drøftelse vil bygge på forutsetningen om at siktede har en *rettsplikt* til å medvirke.

Det kan invendes mot bruk av løgndetektor at det ikke ubetinget er noen fordel med en vesentlig høyere effektivitet i etterforskningen. *Louis Schwartz* ved universitetet i Pennsylvania, har i en artikkel pekt på at det vil ha meget betenkelige konsekvenser om alle lovbrøtere skulle oppdages. Det heter i artikkelen: „Det paradoksale forhold er at pågripelse og domfellelse av

¹⁹⁾ Se *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1955/56, vol. 46, s. 414.

hver eneste lovovertreder ville resultere i en katastrofe. Knappt en eneste av oss ville gå fri, for vi har alle en eller annen gang gjort oss skyldig i handlinger som loven anser som alvorlige forbrytelser. Kinsey har registrert våre utstrakte seksuelle misgjerninger. Likningsvesenet er det store arkiv for våre falske selvangivelser. Autostradaenes dødsstatistikk gir et utilstrekkelig bilde av vår tilbøyelighet til å begå uaktsomt drap. 100 pst. straffeforfølgning ville føre til at det ikke ble tilstrekkelig mange på frifot til å bygge de fengslene hvor resten av oss skulle plasseres.²⁰⁾

Dette er vel en noe overdreven, men kanskje i det vesentlige riktig karakteristikk av hvordan det ville gå i USA med et 100 pst. effektivt politi. Men vel å merke under én bestemt forutsetning: At kriminalitetshyppigheten ville være den samme. Men denne forutsetning er så sviktende som noen forutsetning kan være. De høye mørketall skyldes vel i første rekke bevisstheten om at oppdagelsesrisikoen er liten. Hvis risikoen var vesentlig høyere, ville mange avholde seg fra å begå straffbare handlinger. Skattesnyting ville f. eks. praktisk talt opphøre dersom de fleste tilfelle ble oppdaget.

En vesentlig høyere oppdagelsesprosent ville derfor føre til en sterk nedgang i den faktiske kriminalitet. Dette betyr ikke bare en samfunnsmessig vinning, men også at mange som nå lar seg friste til å begå straffbare handlinger p. g. a. den lave oppdagelsesrisiko, ville bli spart for forbryterstempleet. Det internasjonale kriminalpolitiske selskap „Social Defence“, fremhever denne side av det kriminalitetsforebyggende arbeid.

Løgn-detektoren vil videre bety en beskyttelse av *uskyldig* mistenkte. En uberettiget siktelse kan tidlig frafalles, og en eventuell fengsling og tiltale unngås. I den utstrekning siktede alt har lidt tap p. g. a. forfølgningen, vil det i de fleste tilfelle være kurant å tilkjenne ham erstatning, fordi man slipper spørsmålet om siktede likevel skulle være skyldig. Det er dette som i dag normalt volder de største vansker ved krav om erstatning etter strpl. § 469.

Domstolene vil antagelig få en lettere oppgave enn nå, siden utfallet av løgn-detektorprøven sammen med andre omstendigheter i saken normalt ville utelukke enhver tvil. Resultatet vil antagelig bli en høyere prosent tilståelsessaker, og juryen ville få lite å gjøre. Videre ville man bli spart for den uvisshet — og undertiden sosiale uro — som enkelte straffesaker etterlater seg, fordi man ikke har oppnådd noen endelig avklaring av skyldspørsmålet.

Endelig kan det hevdes at hensynet til gjerningsmannen kan tale for å tillate prøven. Det vil ofte være i hans virkelige interesse å bli avslørt på et tidlig stadium i den kriminelle virksomhet.

²⁰⁾ Schwartz, On current proposals to legalize wire tapping, University of Pennsylvania Law Review 1954, vol. 103, s. 157.

Særlig vil dette være tilfelle når kriminaliteten er et utslag av alvorlige psykiske avvikelser, som det er en mulighet for å korrigere ved behandling. Jo mer preget strafferetten blir av behandlingstanken, desto sterkere vil dette hensyn gjøre seg gjeldende. Til dette kommer at jo tidligere man avslører lovbryteren, desto større er mulighetene for at en behandling skal kunne føre frem.

Etter nå å ha rullet opp de forlokkende perspektiver som bruken av løgndetektor åpner, kan tiden være inne til å presentere innvendingene.

Et viktig argument mot å pålegge siktede å underkaste seg prøven, er at dette ville stride mot det hevdvunne prinsipp i vår straffeprosess om at siktede ikke kan tvinges til å medvirke til sin egen domfellelse. Nå gjelder, som vi vet, ikke dette prinsipp ubetinget. Reglene om at siktede har plikt til å avgi fingeravtrykk og blodprøve i visse tilfelle betyr i virkeligheten at han må stille seg til disposisjon for undersøkelser som kan bidra til straffellelse.

Men til dette er å bemerke at det er en viktig forskjell mellom slik fysisk granskning og bruk av løgndetektor. Man søker her via registrering av visse fysiologiske prosesser å trenge inn i siktetes sinn, ikke bare i hans kropp, slik som ved blodprøve. Det kan videre hevdes at prinsippet om at siktede ikke behøver å uttale seg, ville få liten praktisk betydning, dersom han skulle ha plikt til å la seg teste og dermed besvare de spørsmål som stilles under løgndetektorprøven.

Men mot dette kan innvendes at de hensyn som bærer regelen om at siktede kan la være å forklare seg, ikke gjør seg gjeldende med samme styrke ved en løgndetektortest. Prinsippet om at siktede ikke har plikt til å uttale seg, er vel i første rekke begrunnet i at en skyldig ikke skal tvinges til valget mellom å lyve eller å bidra til egen fellelse. Dessuten, kan man si, ville de fleste skyldige lyve i alle tilfelle. Det er liten grunn til å stille den sannferdig skyldige dårligere enn den løgnaktige som benekter sin skyld.

Situasjonen blir en helt annen ved løgndetektorprøve. I dette tilfelle stiller man ikke siktede overfor noe samvittighetsvalg. Man pålegger ham ikke noen plikt til å si sannheten — hans rett til å lyve opprettholdes ubeskåret. Men det spiller liten rolle: Han blir i alle tilfelle avslørt. Det nytter ikke å lyve for løgndektoren.

Man kan for øvrig sette et lite spørsmålstegn ved siktetes lovfestede rett til å lyve. Dette er, som *Trygve Leivestad* har vært inne på i et foredrag i Den norske kriminalistforening, alt annet enn en selvsagt regel. Jeg siterer: „Uten at jeg skal si bestemt hvor langt en bør gå, tror jeg at det er berettiget å stille noe strengere og mer positive krav til en tiltalts opplysnings- og sannhetsplikt, slik at retten i dommen kunne reagere på tiltaltes for-

hold og eventuelt gi ham straff for taushet og løgn“. Leivestad peker på at særlig i småsaker bør man kunne forlange at tiltalte forklarer seg sannferdig, mens man ved de virkelige forbrytelser vel får innrømme den menneskelige svakhet fritt spill. Leivestad uttaler til slutt at „De berettigede krav til en tiltalt ligger altså antagelig et sted mellom inkvisisjonsprosessens absolutte sannhetskrav og liberalismens absolutte frihet til løgn og fortielse“. ²¹⁾

Alle forhold tatt i betraktning har jeg vanskelig for å innse at man kan legge stor vekt på argumentet om at bruken av løgn-detektor vil medføre at siktede bidrar til sin egen domfellelse. Man kan tvertimot si at det nettopp er en fordel å bygge på siktedes egne kunnskaper om skyldspørsmålet, siden vanligvis ingen vet mer om dette enn han selv.

En annen innvending som ofte fremsettes mot bruk av løgn-detektor, er at den vil bety en krenkelse av menneskets verdighet, at den er uetisk, og at den derfor bør avvises som etterforskningsmetode. ²²⁾

Det er vanskelig å vurdere dette argument. At en avhøringsmetode som utsetter siktede for smerte, eller en særlig alvorlig påkjennning, er uverdigg eller uetisk, er det neppe særlig delte meninger om. En slik avhøringsmetode strir for øvrig mot forbudet i grl. § 96 mot „pinligt Forhør“. Som alt nevnt medfører ikke løgn-detektoren noen ulempe for siktede, bortsett fra det ubehag som følger av risikoen for å bli avslørt. Men i dette ligger ikke noe uverdigg eller uetisk. Det er løgnen som er uetisk, ikke at sannheten kommer for en dag.

Nå kan det hevdes at det uetiske består i at det registreres fysiologiske reaksjoner hos siktede som han ønsker å skjule. Etterforskeren trenger inn på et personlighetsområde som bør være fritatt for granskning. Dette er en påstand hvis holdbarhet ikke er innlysende. Ut fra et slikt syn må man også ta avstand fra en rekke av de tester som er utviklet i diagnostisk øyemed i forbindelse med rettspsykiatrisk observasjon, og som gir langt større muligheter enn løgn-detektoren for å trenge inn i forsøkspersonens personlighetsstruktur. Særlig gjelder det for de såkalte projektive tester, så som Rorschach, TAT og lignende prøver. Nå kan det hevdes at slike tester forutsetter siktedes *frivillige* medvirkning. Dette er klart nok en viktig forskjell, men skulle det være avgjørende, måtte i så fall konsekvensen bli at løgn-detektoren kunne anvendes på frivillig grunnlag på samme måte som man i dag kan anvende forskjellige tester i forbindelse med en psykiatrisk observasjon. Men frivilligheten er vel her i virkeligheten nokså illusorisk, og det ville den vel ofte bli om man

²¹⁾ Nordisk Kriminalistisk Årsbok 1952/53 s. 16.

²²⁾ Se f. eks. „1960 seminar on the protection of human rights in criminal procedure“, United Nations, N.Y., 1960 s. 76—77.

åpnet adgang til å anvende løgndetektor på lignende frivillig grunnlag.

Nå er det åpenbart en viss forskjell mellom å utforske siktedes personlighet for å få oppklart skyldspørsmålet og for å diagnostisere ham med sikte på å finne fram til den mest hensiktsmessige reaksjon. Det er imidlertid vanskelig å innse at denne forskjell kan være avgjørende for den etiske vurdering. En granskning av siktedes personlighet i forbindelse med den rettspsykiatriske observasjon vil kunne ha vel så inngripende konsekvenser for ham som en granskning som bare tar sikte på å skaffe klarhet i skyldspørsmålet. Utfallet av en Rorschach-test kan f. eks. i særlige tilfelle få avgjørende betydning for sikringsspørsmålet.

Det kan videre hevdes at det ikke kan være uetisk å erstatte en mindre effektiv metode med en mer effektiv, så lenge den ikke legger urimelige byrder på den enkelte. Det har alltid vært etterforskningens oppgave å nå fram til sannheten. Men hittil har ikke særlig effektive midler stått til disposisjon ved avhør av mistenkte. Man har stort sett vært henvist til bruk av overflatiske og ofte usikre avhørsmetoder, så som å gripe siktede i selvmotsegelser, bedømme hans ansiktsuttrykk og andre reaksjoner under avhøret. Den gode forhørsleder vil på grunnlag av siktedes atferd kunne slutte seg til endel om mistankens berettigelse, men feilkildene er mange, og selv den beste forhørsleder vil neppe kunne oppnå den sikkerhet som detektoren gjør mulig. På den annen side vil enkelte etterforskere og dommere ha overdrevne forestillinger om egen evne til å skjelne sannhet fra løgn med de farer dette medfører for uriktige siktelsener og dommer. Man må derfor kunne spørre om det er uetisk eller uverdigg å ta teknikken til hjelp, så lenge den ikke påfører siktede vesentlige ulemper eller medfører fare for at noen uskyldig skal bli utpekt som skyldig.

Problemet er, som vi ser, ikke nytt i sin kjerne. Det er en ny variant av den eldgamle motsetning mellom gamle og dårlige metoder og nye og bedre metoder basert på moderne teknikk. Denne motsetning har som regel endt med teknikkens seier på tross av alle betenkeligheter og innvendinger, som erfaringsmessig ofte har gjort et sterkere inntrykk på samtiden enn etterslekten. Man kan spørre om motstanden denne gang er bedre begrunnet enn tidligere tiders ofte urasjonelle motstand mot tekniske fremskritt.

Jeg tror spørsmålet må besvares bekræftende. Den motstand som man finner mot løgndektoren og den uvilje mange føler, er vel noe mer enn den vanlige skepsis overfor en ny og uprøvd teknikk. Men denne motstand kan bare gis en rasjonell begrunnelse når saken sees i et videre perspektiv.

Vi kommer her inn på spørsmålet om *konsekvensene* i videste

forstand ved å ta i bruk den etterforskningsmetode det her er tale om. Det er vel nettopp på dette område hovedinnvendingene mot løgndetektoren finnes. De andre innvendingene, bl. a. den at bruken av løgndetektor er uetisk, er vel i første rekke avledet av frykten for konsekvensene, men uten at dette kommer klart til uttrykk.

En konsekvens av at rettsordenen godkjenner bruk av løgndetektoren i straffeprosessen ville vel være at apparatet etterhvert fikk anvendelse også på andre områder. Riktignok løper vi den risiko i alle tilfelle, men faktisk ville vel bruk av løgndetektoren i rettspleien bane vei for og påskynde denne utvikling. Avhørsmetoden ville lettere vinne innpass i andre forhold hvor det er av stor betydning å avsløre løgn. I dag koster en løgndetektor i USA 500—1500 Dollar, men skulle først en masseproduksjon komme i gang, ville vel apparatet som de fleste andre bli billigere samtidig som det blir lettere å administrere. Dette åpner muligheten for at løgndetektoren skal få sin plass i de tusen hjem sammen med de andre tekniske hjelpemidler som vår tidsalder er velsignet med. I barneoppdragelsen vil detektoren kunne være nyttig, iallfall effektiv, når det gjelder å venne barnet til sannferdighet, og regelmessig testing kunne være midlet til å avsløre en begynnende utroskap, eller hindre at det kommer så langt. I USA er, som alt nevnt, løgndetektoren allerede tatt i bruk i privat, og delvis også i offentlig, virksomhet, når det gjelder å forebygge eller avsløre mislige forhold fra ansattes side.

Dette reiser perspektiver som kanskje ikke er like dystre for alle, men som vel mange vil finne betenkelige. Vi tvinges til å stille spørsmålet om løgnens sosiale funksjon, om den ikke er nyttig, iallfall i en viss utstrekning, og om det kanskje er en menneskerett å kunne lyve. Retten til å lyve er vel i virkeligheten én side af retten til fri tanke — av retten til å unnlate å meddele sine tanker, om man så ønsker. En slik frihet kan vel bare eksistere dersom man kan avvise et forsøk på å trenge inn i tankevirksomheten med en løgn.

Dette fører oss over til de *politiske* konsekvensene av å ta i bruk et instrument som avslører løgnen. I en veletablert rettsstat kunne man vel begrense anvendelsen av løgndetektoren til f. eks. straffesaker, og man kunne inngjerde anvendelsen med effektive garantier, men dette vil kunne stille seg annerledes i land hvor rettsstaten står på mer usikre føtter. Løgndetektoren kunne bli et virksomt middel i den politiske undertrykkelse. Det er i denne forbindelse verd å merke seg at på et FN-seminar i 1960 tok representanter for landene i Øst-Europa særlig sterkt avstand fra anvendelsen av løgndetektor i straffeprosessen.²³⁾ Dette kan bl. a.

²³⁾ Se „1960 seminar on the protection of human rights in criminal procedure“, United Nations, N.Y., 1960, s. 68, 71, 73, 79.

ha berodd på frykten for de politiske konsekvenser av å bruke en slik etterforskningsmetode. Frykten for konsekvensene reiser for øvrig perspektiver som er skildret med stort talent og innlevelses-evne av forfattere som Huxley, Kafka og Orwell. Løgn-detektoren kan under uheldige forhold bli et skjebnesvangert skritt mot en overveldig statsmakts kontroll av enkeltmennesket.

Med dette er jeg kommet langt utover det fag jeg representerer. Man kan med grunn spørre om disse usikre politiske konsekvenser er relevante, om vi nå ikke er kommet utover den juridiske argumentasjonssfære. Kanskje vi er det, men jeg er nå ikke så sikker på hvor grensen går mellom juridiske og andre argumenter. Hvis man ser på jussen som et utilitaristisk fag — et fag hvor gode og dårlige samfunnsmessige konsekvenser skal veies mot hverandre, er det neppe mulig å begrense argumentasjonen til å omfatte konsekvenser innenfor et bestemt faglig eller geografisk område.

Det er på tide å samle de spredte tråder. Skal jeg i få ord gi uttrykk for mitt syn, blir konklusjonen at hvis jeg skal holde meg utelukkende til de straffeprosessuelle og strafferettslige konsekvenser, er jeg villig til i en viss utstrekning å akseptere en regel som pålegger siktete å underkaste seg prøve med løgn-detektor. Men skal jeg også ta hensyn til de videre konsekvenser, må jeg — hvor usikre disse konsekvenser enn måtte fortone seg — ta avstand fra etterforskningsmetoden. Det er vel mer *følelsen* av at vi her kan begå et alvorlig feilgrep, enn evnen til å påvise klare ulemper ved ordningen, som holder meg tilbake.

Mine innvendinger på dette plan gjelder også anvendelsen av løgn-detektor når siktete samtykker, selv om argumentene her er noe mindre tungtveiende enn argumentene mot en ordning som gjør det til en plikt for siktete å medvirke.

Anders Bratholm.